

СТАНОВЛЕННЯ МОТИВОЛОГІЇ В МОВОЗНАВСТВІ: ЇЇ ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

У статті розглянуто місце мотивології як науки в мовознавчих дослідженнях, її основні поняття. Також зроблено спробу дослідити історію термінів: "мотивологія", "мотивованість", "мотивація". Визначено основні розділи мотивології, її аспекти.

Ключові слова: мотивологія, мотивованість, мотивація.

Актуальність наукової розвідки визначається збільшенням інтересу вчених до вивчення мотиваційних процесів у лексиці, через поповнення лексичного запасу мов, що зумовило необхідність виокремлення та дослідження нової наукової галузі – мотивології.

Мета – прослідкувати становлення мотивології як самостійної лінгвістичної дисципліни, визначити актуальні напрямки подальших досліджень в цій галузі.

Мета передбачає виконання таких завдань:

- розглянути передумови виникнення мотивології;
- дослідити історію терміна;
- прослідкувати зв'язок між основними поняттями мотивології;
- визначити актуальні напрямки подальших досліджень мотивології.

Мотивологія як наука виникла у 70-х роках XX ст., хоча найважливіші її поняття (поняття мотивації, мотивованості слова) з'явилися окремо один від одного в періоди, між якими десятки століть: грецький філософ Платон відкрив явище "ідеї імені", "ідеї образу" у V ст. до н.е. [13], а перше різноаспектне осмислення цього явища під назвою "внутрішня форма слова" виконав академік О. Потебня в XIX столітті [17].

Вперше з мотивологією як окремою науковою дисципліною знайомимося, досліджуючи лексичну природу мовних явищ зокрема – мотивацію слів – в докторській дисертації О. Блінової "Проблеми діалектної лексикології". Мотивацію

російський лінгвіст розглядає разом з іншими лексичними явищами – а саме формальним варіюванням слів та синонімією – де і визначені в лексикологічному ключі вихідні поняття мотивології, проаналізовані лексичні процеси, які мають тенденції до мотивованості та довільності мовного знака, приділено увагу функціям внутрішньої форми слова [3, с. 5].

Незважаючи на досить молодий вік мотивологія вже достатньо досліджена для того, аби мати змогу виділити два її розділи: описову та зіставну. Предметом описової мотивології є явище мотивації слів тієї чи іншої мови в синхронії. Зіставна мотивологія – явище мотивації слів у різних зіставлюваних мовах чи формах однієї і тієї ж мови за один і той самий проміжок часу [4, с. 53]. Дослідженню зіставної мотивології присвячені праці таких відомих російських вчених як: О. Біліної [5], А. Аділової [1], І. Козлової [16], О. Філатової [22], Н. Чижик [26].

Термін “мотивологія”, а також ідея виділення мотивології в якості самостійної наукової дисципліни були вперше запропоновані М. Гінатуліним, в його зіставно-ономасіологічному дослідженні найменувань птахів в російській, казахській та англійській мовах [10].

Свою назву мотивологія отримала від термінів “мотив” (номінаційна ознака), “мотивема” (принцип номінації), “мотивація” (мотиваційна ознака слова в момент його найменування) “мотивованість” (ознака слова, що зберігає “мотивацію”), саме їх і використовує автор. М. Гінатулін надав наступне визначення мотивології: “Мотивологія – розділ лексикології, завдання якого полягає у вивченні зв’язків між словами та речами в момент їхнього найменування, а також стан та ступінь мотивованості на певному етапі розвитку мови” [10 с. 12].

Об’єктом дослідження мотивології виступає лексика мови. *Предметом* дослідження є лексико-семантичне явище мотивації слів, сутність якого складають мотиваційні відношення лексичних одиниць (ЛЮ), що охоплюють мотивовані і не мотивовані слова [4, с. 53].

Розглянемо основні поняття, якими оперує мотивологія детальніше. Одним з ключових понять цієї наукової галузі є мотивація. “Мотивація – це зв’язок між словами, який виявляє їх мотивованість, що, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, це дозволяє усвідомити зумовленість зв’язку значення (семеми) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю” [4, с. 53].

Проблема мотивації бере початок з концепції В. Фон Гумбольдта про внутрішню форму мови. В. Фон Гумбольдт зачепив ряд лінгвістичних питань, в тому числі і проблему внутрішньої форми мови. Видатний науковець вказує на те, що “форму мови складає щось постійне та одноманітне в діяльності духу, вираженні думки” [12, с. 81]. Він відмічає, що “слово як елемент мови мотивовано тією характерною ознакою предмета, яка лежить в основі його найменування і була закріплена мовною практикою” [там само, с. 83]. Таких характерних ознак може бути багато.

Вище згадана концепція В. Фон Гумбольдта отримала подальший розвиток у вченні О. Потебні. Завдяки йому була розвинута ідея внутрішньої форми слова. Оскільки людина сприймає той чи інший предмет відразу кількома органами чуття, направленими на його всебічне сприйняття, то цей предмет у сукупності своїх

ознак, створить для думки постійну величину, чуттєвий образ, в якому, однак, превалює певна ознака. Однією з таких ознак, за словами вченого, є внутрішня форма слова [21, с. 122].

Виходячи з цього можна зробити висновок, що внутрішня форма слова – це його перше значення. А далі воно лише поглиблювалось та розширювалось. Таким чином, внутрішню форму можна визначати як на рівні словотвірного значення, де вона виступає як мотиваційне значення, так і на рівні лексико-словотвірного значення, де окрім мотиваційного значення маємо додаткову інформацію.

Іншою важливою складовою мотивології є мотивованість слів. За визначенням О. Ахманової “Мотивоване слово – це те, що має відкрити семантичну структуру, слово, яке можна розкласти на лексичні морфеми” [2, с. 405]. Поняття мотивованості слова є одним з центральних в теорії мотивації. Існує ціла низка трактувань цього поняття, що обумовлено предметом тієї науки, в рамках, якої дається визначення, і властивою їй системою категоріальних одиниць.

Так, наприклад, в ономасіології – науці про принципи і закономірності номінації (назви, визначення) предметів і вираження понять лексичними і лексико-фразеологічними засобами мов – “мотивованість представляється як результат створення мотивованої форми найменування на основі мотивувальної ознаки, що лягла в основу найменування” [11, с. 15], що відповідає ономасіологічному підходу у вивченні мови: від поняття до слова. Ономасіологічним є визначення мотивованості через співвідношення “даного знаку з даним об’єктом-денотатом. Мотивованість пов’язана з мотивувальною ознакою, а не з класифікаційною” [23, с. 79].

Для діяхронного словотворення – науки про закони і способи творення слів – характерне визначення мотивованості через співвідношення вихідного і похідного слів: “мотивованість – це обумовленість його значення значенням іншого слова, від якого воно утворене” [20, с. 121].

Для синхронного словотворення – науки про “систему моделювання вторинних одиниць номінації” [18, с. 21], науки, об’єктом вивчення якої є і те, “як зроблені слова”, і те, “як робляться слова” [29, с. 15], або, точніше, “як вони можуть бути зроблені” [29, с. 15]

Найбільш розгорнуте визначення мотивованості в аспекті синхронного словотворення запропоноване М. Яценецькою: “Під словотвірною мотивованістю, - пише вона, - розуміється здатність слова виявляти внутрішню формально-смыслову організацію на основі його двоїстої (основної і формальної) співвідносності, що відображає, існуючі в мові, спосіб і засіб подачі словесної інформації” [30, с. 204].

Неоднотайність учених у визначенні різновидів мотивації пояснюється насамперед різним розумінням самого поняття мотивації, а також використанням різних принципів, що стають підґрунтям класифікацій.

Так, беручи за основу принцип аналогії у словотвірчій підсистемі мови, О. Блінова розмежовує лексичну та структурну мотивацію: перша встановлюється на ґрунті співвідношення з однокореновими словами, друга – з одноструктурними за класифікаційним принципом (типом, моделлю) [4, с. 108].

Різновиди мотивації можуть диференціюватися за мовним рівнем на онома-топоетичну, морфологічну та семантичну – в С. Ульманна [25, с. 60], фонетичну,

морфологічну та семантичну – у В. Гака [9, с. 55] або ж на фонетичну, структурну та лексико-семантичну – у С. Шелова [2, с. 20].

Лексико-семантична мотивація встановлюється залежно від відношень між мотиватором і мотиватом, охоплюючи усі переносні, другорядні значення з урахуванням вторинного позначення; структурна (морфологічна) – представляє формальні відношення основи і форманта; фонетична – акустично-артикуляційну залежність. За ступенем функціональності мотивація може бути повною (логічно пояснює всі сегменти слова) і частковою (обумовлює логічне трактування лише деяких компонентів слова) [15, с. 83].

За співвідношенням внутрішньої форми й семантики український науковець Т. Кияк поділяє мотивацію на повну (внутрішня форма є компонентом значення), часткову (внутрішня форма і значення перебувають у відношеннях перетину), абсолютну (повний збіг внутрішньої форми й значення) та відсутність мотивації [там само, с. 85.]. Російський вчений І. Улуханов виділяє п'ять типів мотиваційних зв'язків: асоціативно-описовий; асоціативно-порівняльний; гіпонімічний, частковий, експресивний [26, с. 74-89]. Однак у своїй класифікації дослідник не дотримується єдиного принципу, оскільки “нечіткою залишається різниця між асоціативно-описовою та асоціативно-порівняльною мотивацією; часткова ж виходить з етимологічних зв'язків мотиватора та мотивата” [там само, с. 161-162].

У середині ХХ ст. розгляд мотивації отримав семантичне спрямування у зв'язку з розробкою російським дослідником Г. Винокуром методики словотвірного аналізу й критерію встановлення похідності на семантичній основі [8]. За семантичним принципом О. Земська виокремлює головну мотивацію, що корелює з периферійною, та пряму, що корелює з переносною, яка поділяється на реальний, асоціативний та образний підвиди [14, с. 3]. Так, залежно від відношення мотивуючої ознаки до дійсності, Ю. Маслов поділяє мотивацію лексичних одиниць на реальну, нереальну (вигадану, міфічну й фантастичну) й формальну (власне формальну й мотивацію за аналогією) [19, с. 135-142]. Усі вище згадані класифікації відображають семантико-словотвірний аспект проблеми мотивації.

Існує низка визначень мотивованості слова, що відповідають лексикологічному аспекту розгляду лексичного матеріалу: “Мотивованість значень слів пов'язана з розумінням їх будови, з живою свідомістю семантичних відношень між словесними елементами мовної системи” [7, с. 7]. “Дериват зв'язність може бути інтерпретована як мотивованість” [28, с. 196]; “Мотивованість визначається як причинний зв'язок між звуком і сенсом, звучанням і значенням слова. Всяка складна мовна одиниця – похідне слово, словосполучення – є мотивованою, оскільки її значення обумовлюється значеннями елементів, що поєднуються в ній” [20, с. 34].

Проаналізувавши підходи вчених до трактування мотивації і мотивованості, розуміємо, що визначення цих понять залежить від того, під яким кутом зору розглядається та чи інша проблема, а також в межах якої наукової парадигми здійснюється дослідження.

Антропоцентричними є всі основні вихідні поняття мотивології, оскільки вони пов'язані з метамовною свідомістю мовця: мотивованість – властивість слова, зв'язок звучання та значення якого взаємозумовлені, внутрішня форма слова (ВФС)

– морфосемантична структура слова, що дозволяє пояснити взаємозумовленість його звучання та значення, мотиваційні відношення слів – вид лексичного зв'язку, що проявляє мотивованість лексичних одиниць і т. ін. [6, с. 65]. Прослідкувавши становлення мотивології як самостійної лінгвістичної дисципліни, ми:

- розглянули передумови виникнення мотивології;
- дослідили історію терміна;
- прослідкувати зв'язок між основними поняттями мотивології.

Актуальним вбачаємо дослідження зіставної мотивології через недостатнє її представлення в мовознавстві, українському зокрема.

Література

1. Адилова А. Д. Принципы мотивологического исследования и его аспекты (на материале наименований птиц) / А. Д. Адилова. – Дис. канд. филол. наук. специальность 10.02.01. Русский язык. – Томск, 1996. – 275 с.
2. Ахманова О. С. / О. С. Ахманова — М. : Советская Энциклопедия, 1968. – 608 с.
3. Блинова О. И. Проблемы диалектной лексикологии. Автореф. дис. докт. филол. наук / О. И. Блинова Саратов, 1975. – 44 с.
4. Блинова О. И. Явление мотивации слов: лексикологический аспект / О. И. Блинова. – Учеб. пособие. – Томск. Изд-во Том. ун-та, 1984. – 191 с.
5. Блинова О. И. Сопоставительная мотивология / О. И. Блинова // Вопросы слово- и формо образования в индоевропейских языках : Семантика и функционирование. – Ч. 1. – Томск, 1994. – С. 17-24
6. Блинова О. И. Сопоставительная мотивология: итоги и перспективы / О. И. Блинова // Вестник Том. гос. пед. ун-та. – Вып. 3 (47). – Серия: Гуманитарные науки (филология). – Томск, 2005. – С. 65-67
7. Виноградов В. В. Вопросы современного русского словообразования / В. В. Виноградов // РЯШ. – 1951. – №2. с. 8.
8. Винокур Г. О. Филологические исследования : Лингвистика и поэтика / Григорий Осипович Винокур. — М. : Наука, 1990. — 452 с.
9. Гак В. Г. Языковые преобразования. / В. Григорьевич. — М. : Языки русской культуры, 1998. — 763 с.
10. Гинатулин М. М. К исследованию мотивации лексических единиц: На материале наименований птиц : Автореф. дис.... канд. филол. наук. Специальность 10.02.01. Русский язык. –Алма-Ата, 1973. – 25 с.
11. Голев Н. Д. Мотивация и словообразование / Н. Д. Голев. – М., 1986. – 354 с.
12. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
13. Діалоги Платона : Тімей (Електронна бібліотека Фонда содействия развитию психической культуры (Киев) [режим доступу: [www. http://psylib.org.ua/](http://psylib.org.ua/)]
14. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская — М. : Наука, 1992. — 221 с.
15. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц : (количественные и качественные характеристики) / Т. Р. Кияк. –Львов : Вища школа, 1988. – 162 с.

16. Козлова И. Е. Специфика явления мотивации слов в русском языке в сопоставлении с французским. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: специальность 10.02.01 «русский язык» / И. Е. Козлова. – Томск, 1999. – 20 с.
17. Кондратенко М. М. Миропниченко Н. А. / Язык и мышление / Ярославский государственный педагогический университет им. К. Д. Ушинского, 2010 – [режим доступа: [www.http://cito-web.yspu.org](http://cito-web.yspu.org)]
18. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 306 с.
19. Маслов Ю. С. Введение в языкознание / Ю. С. Маслов. – М. : Высшая школа 1998. – 275 с.
20. Моисеев А. И. Мотивированность слов / А. И. Моисеев // Уч. зап. ЛГУ. – № 232. – Сер. филол. наук. – Вып. 68. – Л., 1963. – 255 с.
21. Потебня А. А. Полное собрание трудов: Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев, 1999. – 300 с.
22. Савенко (Филатова) А. С. Особенности мотивационно-сопоставительного анализа: материал и методика / А. С. Савенко // Вестник Том. гос. пед. ун-та. Вып. 3 (47). Серия: Гуманитарные науки (филология). Томск, 2005. – С. 85-90
23. Торопцев И. С. Лексическая мотивированность (на м-ле современного русск. литературного языка) / И. С. Торопцев // Уч. зап. Орловского гос. педагогич. Ин-та. – Т.22, историко-филологический факультет, 1964. – с. 3-18.
24. Улукханов И. С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка / И. С. Улукханов. – М. : ООО “Издательский центр “Азбуковник”, 2005. – 314 с.
25. Ульманн С. Семантические универсалии / С. Ульманн // Новое в лингвистике. – Вып. 5. – М., 1970. – с. 251 – 299.
26. Чижик Н. А. Мотивационно-сопоставительный аспект исследования предметно-бытовой лексики русского языка / Н. А. Чижик. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук: специальность 10.02.01 – русский язык. Томск, 2005. – 24 с.
27. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. – СПб. : Филологический фак-т СПбГУ, 2003. – 280 с.
28. Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях (к постановке проблемы) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1977. – 166 с.
29. Щерба Л. В. Очередные проблемы языковедения / Л. В.Щерба // Избр. работы по языкознанию и фонетике. – Л. : Наука, 1958. – Т. 1. – С. 15.
30. Яценецкая М. Н. Семантические вопросы словообразования. Значение производного слова / М. Н. Яценецкая – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1991. – 248 с.

Ivanenko K.V. Formation motivologii in linguistics: its basic concepts

The article deals with motivology, its place as a separate linguistic science in language studies, its basic notions. The author tries to investigate the history of terms: "motivology", "motivation", "motivation statement". The main sections of motivology, its aspects are defined.

Key words: motivology, motivation, motivation statement.

Иваненко К. В. Становление мотивологии в языкознании: ее основные понятия

В статье рассмотрено место мотивологии как науки в языковедческих исследованиях, ее основные понятия. Также сделана попытка исследования истории терминов: "мотивология", "мотивированность", "мотивация". Определены основные разделы мотивологии, ее аспекты.

Ключевые слова: мотивология, мотивированность, мотивация.